

**Bir Devlet Adamı:
NİZAM-ÜL MÜLK
(1018- 1092)**

Feridun Eser
Geyve İmam Hatip Lisesi
Felsefe öğretmeni

Nizam-ül mülk, büyük bir siyasetçi/ devlet adamı ve medreselerin yaygınlaşmasına vesile olan büyük bir ilim aşığıdır. Selçuklu Devleti sultanlarından, Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapmıştır.

Nizam-ül mülk, Selçuklu devlet teşkilatının düzenlenmesinde, iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde mühim bir rol oynamıştır. O, dünya tarihinin en önemli devlet adamlarından; Türk - İslam tarihinin en büyük ve en önemli vezirlerinden biridir. Büyük Selçuklu Devleti en parlak/ en ihtişamlı devrini, onun sayesinde ve onun vezirliği döneminde yaşamıştır.

Asıl adı, Hace Ebu Ali Hasan bin Ali'dir. Nizam-ül mülk, "devleti düzenleyen" anlamına gelen bir unvandır. Bu unvan, kendisine, zamanın halifesi Kaim bi- Emrillah tarafından verilmiş ve o, bu unvan ile tanınmıştır. 1018 yılında, İran'ın Tus şehrinde doğmuş olan Nizam-ül mülk, ilk tahsilini babasının yanında yapmış ve bu dönemde Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, Arapça'yı öğrenmiştir. Daha sonra fıkıh, hadis, edebiyat, tefsir, kelim, matematik ve mühendislik alanında iyi bir eğitim görmüştür. Nizam-ül mülk, zamanının meşhur alim ve edipleri ile sıkça görüşmeyi adet haline getirmiş, her fırsatta onların fikirlerinden istifade etmeye çalışmıştır.¹

Nizam-ül mülk, İranlı (Farsî) olmasına rağmen, Selçuklu Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuştur. Benzer durumu, Osmanlılar döneminde de görmekteyiz: Mesela Sokullu Mehmed Paşa, Mimar Sinan... gibi, verebileceğimiz birçok örnekle İslam'a, Müslüman topluma hizmet etmede, Müslüman olduktan sonra, etnik kökenin, falanca ırktan olmanın hiçbir önemi olmadığı gösterilebilir. İslam kültürüne göre önemli olan, kavmiyet/ soy bağı değil inanç/ iman bağıdır. İslam inancına göre, bütün Müslümanlar kardeştir, tek millettir. Gerek Selçuklu gerek Osmanlı Devletleri, bütün Müslümanların koruyucusu ve bütün Müslümanların devleti idi. Her iki Türk İslam devletinde de, etnik kökenine bakılmadan, kavmiyet ayrımı yapılmadan kabiliyeti olan herkesten, devlet ve toplum hizmetinde yararlanılıyordu ve yine ayırım yapmadan herkese hizmet götürülüyordu.

- Selçuklu Devleti'nde Görev Üstlenmesi -

Önceleri, babası ile birlikte, Gaznelilerin Horasan valisi Ebu'l Fazıl Es- Suri'nin hizmetinde olan Nizam-ül mülk, 1040 - Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçukluların Belh valisi Ali bin Şadan'ın maiyetine girerek, vilayet işlerinin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir. Çağrı Bey'in maiyetinde çalışırken, isabetli görüşleri nedeni ile kısa sürede yükselerek, 1064'te Alparslan'ın veziri olmuştur. Bu tarihten, şehid edildiği 1092'ye kadar, 28 yıl boyunca Büyük Selçuklu Devleti'ne, Türk - İslam kültür ve medeniyetine önemli hizmetlerde ve katkılarda bulunmuştur.²

Nizam-ül mülk, Sultan Melikşah'a -şehzadeliği döneminde- atabeylik yapmıştır. Atabeylik (atabeg), Selçuklular döneminde, hükümdar çocuklarına devlet yönetimini ve savaş işlerini öğretmek, onlara danışmanlık yapmakla görevli kişilere verilen unvandır. Atabeyler, sultan çocuklarının hocası, onların siyaseten yetişmelerini ve iyi bir idareci olmalarını sağlayan devlet görevlileridir.

Nizam-ül mülk, Büyük Selçuklu Devleti'ne idari, adli, askeri, mali, sosyal ve kültürel sahada pek çok yenilikler getirerek, mükemmel bir devlet ve toplum yapısının oluşmasını sağlamıştır. Onun getirdiği yeniliklerin büyük bir kısmı, Osmanlılar tarafından da benimsenmiş ve devam ettirilmiştir. İslam esaslarına dayalı mahkemeler, ikta temeline dayanan toprak ve ordu sistemi, çağın ilim ve kültür merkezleri olan medreseler, onun fikri ve gerçekleştirdiği projelerdir. Dolayısıyla o, sadece Selçuklu devlet yapısını değil Osmanlı devlet yapısını da etkilemiş bir siyasi aktördür.

- İkta Sistemi -

İkta, devletin memurlarına ve askerlere, maaş yerine gelirin verildiği topraklardır. Bu sistemle, devlet hazinesine yük olmadan, memur ve askerlerin maaş ve giderleri karşılanıyordu. İkta sahiplerinin yanında bulunan askerler, hem üretime katılıyorlar hem buldukları bölgenin güvenliğini

¹*İslam Tarihi Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık, Gazetecilik AŞ, Nizam-ül mülk maddesi

²*Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İhlas Gazetecilik AŞ., Nizam-ül mülk maddesi

sağlıyorlardı. İktâ sahipleri, toprakları işleyen köylü ve çiftçilerden aldıkları vergilerle gelirlerini sağlıyorlardı. Selçukluların iktâ sistemi, Osmanlıların tumar sisteminin temelini oluşturmuştur.

Nizam-ül mülk, imar, iskan ve bayındırlık faaliyetlerine çok önem veriyordu. Anadolu'ya onun döneminde, onun gayretleriyle Türk - İslam mührü vurulmuş ve Bizans döneminde harap hale gelmiş olan Anadolu, yeniden imar edilmiştir. Birçok köprü, yol, cami, çeşme, han, hamam, medrese... vs. yapılmasına vesile olmuştur. Nizam-ül mülk, beldeleri fethettikten sonra o beldelere hayat vermek/ canlılık kazandırmak için imar ve iskan faaliyetlerine girişilmesini devlet politikası haline getirmiştir.³ Türkler, sadece toprakları fethetmekle kalmıyor, idaresini ele aldıkları topraklarda sosyal hayatı canlandırarak, halkı memnun edecek yatırımlar da yapıyorlardı. Bu faaliyetler, Türklerin sadece kuru bir cihangirlik ve toprak kazanma peşinde olmadığını en bariz göstergesidir.

- Nizamiye Medreseleri Kuruluyor! -

Nizam-ül mülk, ehl-i sünnet anlayışınca sapkın görülen fırkalarla, özellikle Batnilikle (İsmailiyye) mücadele etmiştir. Ehl-i sünnet bilgilerinin sistemli bir şekilde öğretilmesine vesile olacak, (Bağdat, Belh, Nişabur, İsfahan, Basra ve Musul'da) kendi adı anılan Nizamiye medreselerinin kurulmasını sağlamıştır. Medreseler, sadece dini eğitim öğretimi vermek için değil; devlete memur, bürokrat, idareci ve alim yetiştirme amacı ile de kurulmuşlardır. İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesi ve yayılmasında, medreselerin büyük önemi vardır.

Ortaçağ Türk İslam dünyasında bilim ve düşünce hayatının merkezleri ve dönemin en önemli resmi eğitim öğretim kurumları, medreselerdi. Medreselerde, zannedildiği gibi, sadece dini eğitim yapılmıyordu; medreseler, gerek İslami ilimlerin gerekse zamanın müspet/ fen ilimlerinin okutulduğu (tıp, astronomi, felsefe, matematik, tarih gibi) bugünkü lise ve üniversite düzeyinde eğitim verilen yerlerdi. Meşhur alim İmam Gazali, 1091- 1095 yılları arasında, Nizam-ül mülk'ün daveti üzerine Bağdat - Nizamiye medresesinde başmüderris (eğitimci ve başöğretmen) olarak çalışmıştır. Medreselerde Şiilik, Batnilik gibi ehl-i sünnet inancı dışındaki akımların yayılmasını önlemek, etkisini kırabilmek için Sünni İslam eğitim ve öğretimi verilmekte, sünni din alimleri yetiştirilmekte idi.

İslam dünyasında, Nizam-ül mülk'ten önce de medrese kuranlar olmuştur; ancak İslam tarihçileri, ilk sistemli ve düzenli medreselerin Nizam-ül mülk tarafından kurulduğunu söylerler.⁴ Nizamiye medreseleri, devlete bağlı olarak, parasız eğitim veren, öğrencilerin tüm ihtiyaçlarının devlet ve vakıflar tarafından karşılandığı medreselerdir. Medreseler, kısa sürede Türklerin egemenliği altındaki topraklarda yayılmaya başlamış ve Anadolu'nun pek çok kentinde medreseler kurulmuştur. Zamanla, dar-ül hadisler (hadis eğitimi veren medreseler) ve dar-üt tıplar (tıp eğitimi veren medreseler) gibi, belirli alanlarda eğitim veren ihtisas medreseleri de ortaya çıkmıştır. Bu medreseler, sadece ilgili oldukları alana yönelik eğitim vermekte idiler.

Medreselerin yakınına kütüphane, öğrenciler için yatakhaneler ve yemekhaneler inşa edilir; öğrencilere, karşılıksız burs verilir. Medreselerde, ferdi kabiliyete göre eğitim verilir; belli bir öğretim süresi yoktu: Öğrenci, belirlenen kitapları kendi kabiliyetine göre ne kadar sürede bitirebiliyorsa eğitim o zaman bitiyordu. Medreselerde, öğrencinin kabiliyetine göre sanat veya beden eğitimi de verilmekteydi. Öğrenciler koşu, cirit, güreş, yüzme gibi spor eğitiminin yanında; hat, nakkaşlık, oymacılık, tezminat gibi sanat ve musiki eğitimi de görmekte idiler. Medreselerden mezun olanlar, çeşitli memuriyetlere atanarak, devlet/ toplum işlerinin yürütülmesi ile görevlendiriliyorlardı.

Çağın en ileri eğitim kurumları olan medreseler, zamanla (Osmanlılar döneminde) yenilenmedikleri, çağın gelişmelerine yabancı ve bilhassa geri kaldıkları için işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirememiş, önem ve değerlerini kaybetmişlerdir.

Nizam-ül mülk, 1092 yılının Ramazan ayında, iftar yaptıktan az sonra, Batını liderlerinden Hasan Sabbah'a bağlı Haşhaşi bir asi/ terörist tarafından şehid edilmiştir.

Nizam-ül mülk, ezanı işittiği zaman, işini bırakır; hadis-i şerife uygun bir şekilde ezanı dinler ve sessizce tekrar eder. Sünnet-i seniyyeye uygun olarak, her pazartesi ve perşembe günlerini oruçlu geçirmeye gayret eder. Alim, edip ve kadirşinas bir kişi olarak; şairlere, sanatkarlara ve alimlere çokça ikramlarda bulunur ve onlara kıymet verirdi.⁵

³ *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık, Gazetecilik AŞ, Nizam-ül mülk maddesi

⁴ Ziya KAZICI, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 231

⁵ *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İhlas Gazetecilik AŞ., Nizam-ül mülk maddesi

Nizam-ül mülk'e göre; "Bir hükümdarın halkına vereceği en büyük ihsan, adalettir. Halk, adaletle yönetimden memnun olursa, o memleket yaşar ve her gün kudret ve güç kazanır. Memleket, zulüm ile yaşayamaz."

Eseri: *Siyasetname.*

"*Siyer-ül mülûk*" adı ile de bilinen, Farsça yazılmış olan bu eser, devlet yönetimiyle ilgili yazılmış eserlerin en meşhurlarından biridir. Nizam-ül mülk, bu eserinde, Türk - İslam Devletlerinin idari, mali, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yönlerini ortaya koymuştur. Siyasetname'de hükümdarlara ve diğer devlet idarecilerine örnekler ve öğütlerle rehberlik yapmakta, adil devlet yönetimine dair bilgiler verilmektedir; eser, bu yönü ile bugün bile siyasetçilere ışık tutar niteliktedir. Siyasetname, birçok yabancı dile çevrilmiştir.

Nizam-ül mülk'e göre sultanlar, bilginlerle görüşmeyi ihmal etmemeli ve onların fikirlerinden istifade etmelidirler. Devleti yıkmaya çalışanlar, haram işleri açıkça yapanlar, düşmanla işbirliği yaparak ihanet edenler, kesinlikle başlanmamalıdır. Siyasetname'de devlet adamlarının, adil, bilgili, akıllı, işleri ehline veren, sorumluluk ve tevazu sahibi, yönetilenlerle etkileşimi koparmayan, uyanık, dikkatli, cömert, zulme yer vermeyen, aceleci olmayan, düşünerek karar veren ve kontrolü elden bırakmayan kişiler olmaları öğütlenmiş; bilhassa, adalet kavramına vurgu yapılmıştır.⁶

Nizam-ül mülk, Siyasetnamesi'nde şöyle buyurmuştur: "Amirlerin ve padişahların, Allah'ın rızasının nerede ve hangi işte olduğunu çok iyi bilmeleri, Allah rızasını gözetmeleri lazımdır. Allah, padişahın ve amirlerin, halka yaptığı hizmet ve ihsanlardan razı olur. İhsan olarak ta, insanlar arasında adaletin gözetilmesi kafidir. Bu sayede halk, padişah için hayır dua ederse, o memleket payidar olur; padişahın, kudret ve kuvveti artar. Mülk (devlet), zulüm ile payidar olmaz."⁷

Feridun Eser
Geyve İmam Hatip Lisesi
Felsefe öğretmeni

KAYNAK:
TÜRK İSLAM MEDENİYETİNİN YILDIZLARI
Yazarı: Feridun Eser
Eğitimde Birlik Derneği Kültür yayınları-2, Ankara, 2011

---

⁶ a.g.e.

⁷ *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık, Gazetecilik AŞ, Nizam-ül mülk maddesi